

Vad har sexualitet med kön att göra?

Margareta Lindholm

I cannot imagine a gay and lesbian studies that is not interested in gender as well as sexuality

Gayle Rubin¹

Häromkvällen satt jag och såg på TV-programmet "EvaBritt", där EvaBritt Strandberg sitter och pratar med olika gäster, som ska representera vanliga människor med särskilda erfarenheter. Den här kvällen utgjordes gästerna av en rullstolsbunden kvinna som fött barn, en tjock kvinna som inte ville banta, en svensk kvinna som konverterat till islam och som bar slöja, samt en homosexuell man i femtioårsåldern som under större delen av sitt liv levtt dolt. Ett genomgående tema var vilka fördomar de utsatts för och hur de hanterrade det.

Det gemensamma för gästerna var att de på ett eller annat sätt brutit mot vad som anses *normalt*. Det gemensamma för tre av gästerna var att de bröt mot det normala på ett *iögonfallande* sätt (synligt rörelsehandikapp, kroppsfång, slöja). Den fjärde gästen, den homosexuelle mannen, var den enda som hade kunnat leva dolt med sin särskildhet, den enda som varit tvungen att *uttryckligen* tala om vad som skilde honom från det som förväntas av alla människor i vårt samhälle, nämligen heterosexualitet.

Skulle de här personerna kunna rymmas i begreppet *queer*, ett begrepp som ska täcka just allt det som bryter mot normalitet? Några skulle kanske svara ja på den frågan. Men som jag uppfattar begreppet queer betecknar det inte olika sorters människor som avviker från det normala – det gör alla på ett eller annat sätt eftersom det normala är en social abstraktion – utan ett *förhållningssätt*, som präglas av aktiv utmaning av normalitet. Med begreppet fokuserar man inte det gemensamma, utan det olika, det avvikande. Och jag tror inte att någon av gästerna i tv-programmet själva skulle definiera sig som queer – tvärtom styrdes samtalet mest av hur vanliga dessa människor var, alltså i riktning mot en slags införlivning i normalitet. Det utmärkande för queer är istället att man vägrar ingå i normaliteten, att man understryker olikheten och vill vara den man är, som icke-normal. En queer-slogan lyder "We're here, we're queer, get used to it!", vilket är något annat än att säga "vi är som ni, bara annorlunda".

Queer-begreppet har uppstått någonstans mellan lesbian and gay studies (som jag i fortsättningen kallar sexualitetsforskning) och feministisk forskning. Det

problematiserar både könsbegreppet i feministisk forskning (vilket inte hindrar att flera queer-företrädare också kallar sig feminister) och föreställningar om sexuell identitet inom sexualitetsforskning (vilket inte hindrar att många också kallar sig lesbiska och bögar). En queer-företrädare slår åt båda håll genom sitt aktiva avståndstagande från identitetskategorier, vilka uppfattas som alltid uteslutande och förtryckande.

Sexualitetsforskning har flera beröringspunkter med feministisk forskning. Könskategorier och sexualitetskategorier uppfattas inte som givna enheter med stabila grunder, utan tvärtom uppfattas de som socialt konstruerade, något som blir till genom sociala processer. Och i dessa sociala processer är två ingredienser ständigt närvarande som strukturerande för hur innehållet i kategorierna kommer att se ut och uppfattas. Dessa två ingredienser är *ojämlikhet och olikhet* – dvs. maktförhållanden och skillnader mellan olika kategorier. Maktförhållanden och skillnader uppfattas alltså inom dessa forskningsfält som *centrala i de sociala processer varigenom kön och sexualitet konstrueras*.

Där den feministiska forskningen arbetar med att synliggöra kvinnors liv och livsvillkor och analyserar maktförhållanden mellan kategorin män och kategorin kvinnor, arbetar sexualitetsforskare med att synliggöra lesbiskas/bögars liv och livsvillkor och analyserar maktförhållanden mellan kategorin heterosexuella och kategorin homosexuella. Man är kritisk till osynliggörandet av lesbiska/bögar och man är kritisk till förgivettaganden om heterosexualitet som naturgiven. Istället för att uppfatta den som naturgiven analyserar man heterosexualiteten som en maktstruktur eller som en diskurs.²

Grunden för både den feministiska forskningen och sexualitetsforskningen har varit att man utgått från att kvinnor eller lesbiska/bögar har något gemensamt som berättigar att man hänför dem till en identitetskategori. I forskningssammanhang utvecklas queerbegreppet som en kritik och vidareutveckling av denna forskning. En ståndpunkt för queer som teoretiskt förhållningssätt är att identitetskategorier med nödvändighet är indragna i hierarkiseringsprocesser, där olikhet blir liktydigt med ojämlikhet. För hur kan man avgöra vem som är en "riktig" kvinna eller "riktig" lesbian? Och vem eller vilka ska avgöra det? För inte så länge sedan ansågs en lesbisk kvinna vara manlig, medan hennes kvinnliga följeslagare inte ansågs vara en riktig lesbian. De s.k. kvinnliga lesbianerna blev alltså uteslutna från kategorin lesbiska. Hävdandet av en gemensam identitet som grund eller ämne för forskning, kan bli en upprepning av den hierarkisering och uteslutning som man menar sig göra motstånd mot. Detta därför att identitetskategorier alltid blir normerande och utesluter många av dem man säger sig företräda.

Queerbegreppet pekar ut en mötesplats där viktiga insikter och erfarenheter från de båda andra forskningsområdena kanske kan vävas samman, en mötesplats där nya frågor kring kön och sexualitet kan utvecklas.³

Den här artikeln kretsar kring dessa frågor. Den större och närmast följande

delen utgör en presentation av Judith Butler, som är en av de främsta företrädarna för "queer theory".⁴ Jag kommer framförallt att fokusera hennes uppluckring av det heterosexuella könsbegreppet, som jag uppfattar som hennes viktigaste bidrag till en bredare diskussion om kön och sexualitet. Det heterosexuella könsbegreppet består av två kön, kvinnor och män, som definieras i förhållande till varandra, utesluter varandra och ytterst bestäms av att det sexuella begäret riktas till det s.k. motsatta könet. Detta könsbegrepp utesluter lesbiska och bögar, och vi uppfattas som antingen onormala eller som ointressanta för forskning om kön.

Sedan följer en diskussion där jag vill betona framförallt två teman som viktiga och fruktbara i fortsatt forskning. För det första att förståelser av kön och sexualitet har möjlighet att bli rikast om de förstås som sammanflätade. I sin vid det här laget klassiska artikel "Thinking sex" förordade Gayle Rubin att studier av sexualitet skulle skiljas från studier av kön, eftersom, menade Rubin, kön och sexualitet bildade basen för skilda sociala handlingar och strukturer.⁵ Sexuella handlingar kunde därför inte analyseras utifrån förhållanden mellan kvinnor och män, utan bildade egna hierarkiska ordningar; med andra ord kunde man uppfatta skillnaden mellan heterosexuella och homosexuella som lika stark maktfylld som den mellan män och kvinnor. Rubin har själv senare modifierat denna utsaga,⁶ men ofta är det ändå hon som refereras av dem som explicit förordar eller implicit arbetar utifrån en sådan separation. Min egen ståndpunkt är att de fruktbara analyserna av kön och sexualitet kan ske genom att man fokuserar hur könsordningar och sexualitetsordningar är sammanflätade och de ständigt pågående brytningarna mellan dessa sociala ordningar. För det andra vill jag argumentera för vikten av att relatera förståelser av kön och sexualitet till konkreta sociala relationer och platser. Det räcker inte att byta ut "vi är överallt" mot "vi är här". Vi är inte överallt och vi är inte bara här. Vi är alltid *någonstans*.

Kön och sexualitet som forskningsobjekt

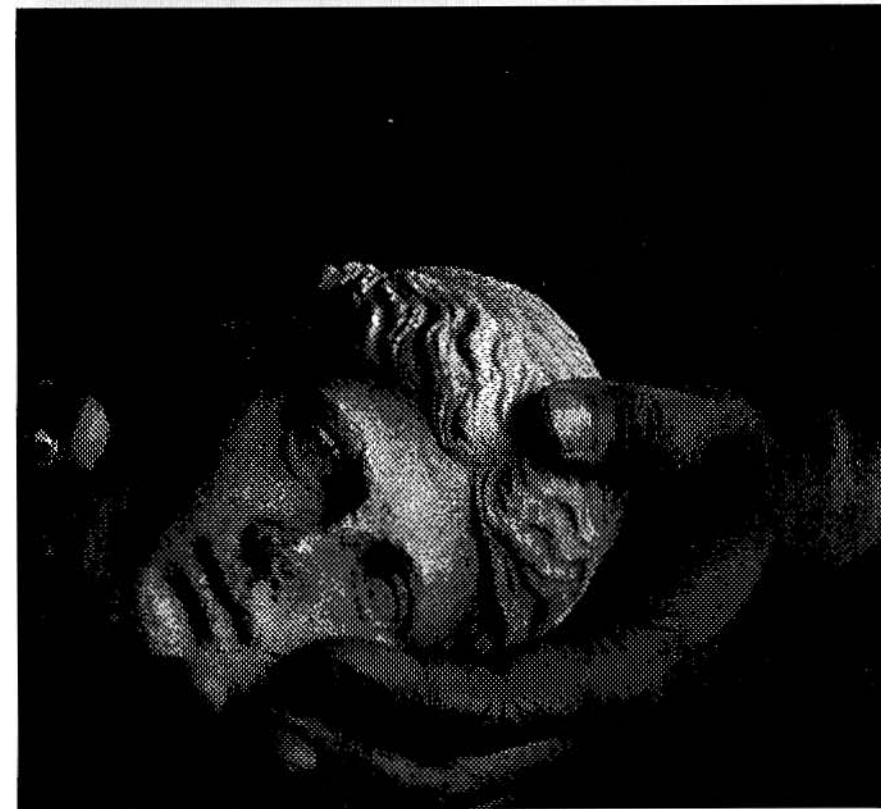
En sak som är gemensam för feministisk forskning och sexualitetsforskning är vikten av identitetskategorier. Inom feministisk forskning hävdar man att det finns ett kunskapsobjekt "kvinnor" (i mindre utsträckning "män"). Man antar att det finns något som är gemensamt för dem som ingår i denna grupp, som legitimerar att man hänför dem till en kategori. Inom sexualitetsforskning har man på motsvarande sätt hävdat kunskapsobjektet "lesbiska"/"bögar" (i mindre utsträckning "heterosexuella"). Också här antar man att det finns något som är gemensamt för dem som ingår i denna kategori. En kategori som man kan forska om och/eller vars erfarenheter man kan använda som utgångspunkt för kritik och analys.

Feministisk teori har ofta antagit en avgränsbar och definierbar kategori "kvinnor". För feministisk forskning har det varit – och är – viktigt att utveckla språk och teorier som kan representera kvinnors erfarenheter, för att synliggöra kvinnor och maktförhållanden mellan kvinnor och män. Detta har varit – och är – viktigt i en värld där vi antingen framställs på förtryckande sätt eller inte framställs alls.

Och för sexualitetsforskningen har det på motsvarande sätt varit viktigt att synliggöra lesbiska/bögar, att utveckla språk och teorier där lesbiskas/bögars liv och erfarenheter kan representeras. Och detta har varit – och är – viktigt i en värld där vi framställs på förtryckande sätt eller inte framställs alls.

Det handlar i båda fallen om kulturell uteslutning. Men frågan är vad eller vilka det är som utesluts? Och kan man definiera det som utesluts utan att skapa nya uteslutande teorier?

Det är här man finner utgångspunkten för Judith Butlers kritik av identitetskategorier. Judith Butlers texter *Gender trouble* (1990) och artikeln "Imitation and gender insubordination" (1991) handlar om könsidentitet och sexuell identitet som kulturella iscensättningar. Hennes utgångspunkter är, i linje med feministisk forskning och sexualitetsforskning, att köns-kategorier liksom sexuella kategorier måste betraktas som sociala konstruktioner, dvs., återigen: de är inte av naturen givna, utan frammanade av sociala relationer och kulturella värderingar. Men det viktiga med Judith Butlers resonemang är att hon går längre än många

andra i sin kritik av identitetskategorier. Hon tar upp det problematiska i att sådana till synes självklara identitetskategorier som "kvinnor" eller "lesbiska", ofta används som grund för forskning utan att de analyseras som just sociala konstruktioner.

Grundproblemet som Butler påtalar är följande: när vi antar att det finns kunskapsobjekt som "kvinnor" eller "lesbiska" tänker vi oss att de kan avgränsas utifrån någon slags inbördes likhet. Vi tänker oss att det finns en överensstämmelse, identitet, mellan dem som ingår i dessa kategorier, vilka avgränsas gentemot de normgivande och dominerande kategorierna "män" och "heterosexuella". Men av vad exakt består denna överensstämmelse, denna avgränsade identitet? Varken inom feministisk forskning eller sexualitetsforskning råder det enighet om vad det är som bildar grunden för kategorierna "kvinnor" eller "lesbiska" eller vilka det är som ingår i dem. Och i Butlers perspektiv är frågan om *hur* de bildas i en feministisk diskurs eller sexualitetsdiskurs en central fråga. Detta därför att hon uppfattar den process där kategorierna bildas och omformas (i vetenskapliga såväl som utomvetenskapliga sammanhang) som en politisk process; det som är forskningens objekt skapas av forskare och forskarsamhällen och är alltså alltid inbegripet i och bestämt av makt- och kontrollprocesser. I forskarsamhällen bildas feministiska diskurser och sexualitetsdiskurser, alltså strukturerade sätt att tala om och bestämma vad kön och sexualitet är och innebär. Därför, säger Butler i *Gender trouble*, är det inte tillräckligt att utforska hur "kvinnor" eller "lesbiska" kan framställas mer fullödig i språket, vetenskapen eller politiken. Vi behöver också undersöka hur dessa kategorier skapas och begränsas av de diskurser vi deltar i när vi söker förändring och frigörelse.

Butler ställer frågan om i vilken utsträckning och på vilka villkor en identitetskategori kan bli enhetlig. Hon menar att för att en kategori som "kvinnor" ska kunna bli enhetlig och stabil, dvs. att fastställa identitet som grund för representation i språk, vetenskap och politik, blir uteslutning nödvändig – uteslutning av just många av dem som man påstår sig representera. Teoretiska kategorier, även om de är verklighetsförankrade, är alltid förenklingar av verkligheten. Det finns ingen möjlighet att samtidigt representera alla kvinnor eller alla lesbiska. En strategi för att motverka uteslutning, en strategi som vi väl känner igen från feministiska teoretiska texter, är att hela tiden försöka vidga kategorin så att den innefattar mer och mer. Tänk t.ex. på uppräkningsen som kan följa på att utsagan att kvinnors liv skiljer sig åt med avseende på ras, klass, sexuell läggning, etnicitet. Denna uppräkningsen brukar ofta följas av ett "etcetera" Och just detta "etcetera" pekar Butler på som problematiskt. För vad menas egentligen? Är kategorin öppen för oändliga variationer? Och på vilket sätt utgör den i så fall fortfarande en enhetlig kategori? Vilken är egentligen poängen med att försöka vidga kategorin?

Poängen med att försöka vidga kategorin har ibland sagts vara en ökad vetenskaplig objektivitet – kvinnors livsvillkor och samhälleliga könsmaktförhållanden är sammansatta av en mängd olika ingredienser och faktorer och vi bör därför

sträva efter att teoretiskt hantera denna komplexitet. Men det har också hävdats att poängen är politisk – det är identiteten som ger möjlighet till kraftfulla kulturella manifestationer och möjlighet till motstånd mot förtryck. Samma argument har använts av sexualitetsforskare. Men Butler ifrågasätter om denna strategi verkligen är politiskt och teoretiskt fruktbar. Identitet är inte bara inneslutande utan också med nödvändighet uteslutande. Om vi vill undvika att återskapa de maktförhållanden vi kritiserar – de maktförhållanden som gör att kvinnor eller lesbiska/bögar blir uteslutna – kan grunden för motstånd inte vara identitet. Förändring och motstånd måste istället ske på andra grunder. Lagg märke till att Butlers ifrågasättande gäller inte huruvida det existerar maktförhållanden mellan könen eller mellan olika sexuella kategorier. Ifrågasättandet handlar om huruvida vi kan utmana och kritisera dessa maktförhållanden utifrån de identitetskategorier som skapats av just dessa maktförhållanden.

Dekonstruktion av könskategorierna

Butlers kritik och dekonstruktion, eller uppluckring, av könskategorierna vilar på ett radikalt ifrågasättande av heterosexuallitet och heterosexuell könsidentitet som naturgivna. Hon vill visa hur kön kan få enhetlig betydelse – dvs. hur könskategorier kan förstås i termer av identitet – endast inom en heterosexualliserad förståelseram som framställer två separata kön, vilka grundas på skillnad, ömsesidigt utesluter varandra och där det sexuella begäret riktas till det andra könet. I en sådan definition av kön som skillnad mellan "kvinnor" och "män" förblir heterosexualliteten oproblematiserad.

Inom feministisk teori råder i stort sett enighet om att kön är socialt konstruerat. Detta var ju grunden för att åtskillnaden mellan "sex" och "gender" (eller mellan biologiskt och socialt kön, eller mellan kön och genus) infördes. Men vad menas egentligen med att kön (gender) är socialt konstruerat? (För att undvika alltför mycket begreppsförvirring använder jag i fortsättningen Butlers termer "sex" och "gender").

Butler diskuterar åtskillnaden mellan "sex" och "gender", och försöker visa hur man inom feministisk teori ofta fortsatt att härleda "gender" från "sex" – tvärt emot vad som eftersträvat med just denna distinktion. Med andra ord fortsätter man att knyta det sociala könet och dess uttrycksformer till det biologiska könet. För finns det i någon feministisk teori utrymme för något mer än två kön? Om man gör en distinktion mellan det biologiskt givna och det socialt skapade – varför fortsätter det socialt skapade att likna det biologiskt givna så mycket att det fortsätter att bestå av två? Hur kommer det sig att den "biologiskt grundade" kategorin kvinnor bildar grunden för, eller rentav är liktydig med, den socialt konstruerade kategorin kvinnor?

Antagandet om ett binärt könssystem (dvs. ett könssystem som nödvändigtvis består av två storheter) bygger på att man underförstått antar att "gender" härmar "sex", eller att "gender" på något annat sätt avspeglar eller bestäms av "sex", me-

nar Butler. Och "sex" förstås som något naturgivet, något som finns före eller bortom språk och kultur: det finns två biologiska kön som de sociala könen är tolkningar av. Tolkningarna kan se ut på väldigt olika sätt. Men ramen för tolkningarna tycks ändå vara det som definierats som de biologiska könen.⁸ Denna användning av könsbegreppet har också varit vanlig i Sverige och Norden där genus eller socialt kön allt som oftast stått för de kulturella tolkningarna av de (ytterst) biologiska könsskillnaderna. Butlers poäng är att de biologiska könsskillnaderna ("sex") själva är sociala och kulturella konstruktioner, och med det faller distinktionen och den tidigare definitionen av genus.

Butler framhåller att själva denna framställning av "sex" som något naturgivet, bortom språk och kultur, snarare bör förstås som ett resultat av den sociala konstruktionen av "gender". I den sociala konstruktionen av "gender" ingår alltså att framställa "sex" som naturgivet. I denna framställning finns det någon slags bindande länk mellan "sex" och "gender", där "sex" som kulturellt oberoende bildar en möjlighetsgräns för vad "gender" kan vara. När det antas att gender frambringas av skillnaden mellan "kvinnor" och "män" bildar också dessa kategorier möjlighetsgränsen för vad "gender" normalt kan vara.

Det kulturella raster, genom vilken könskategorierna görs och blir begripliga på det här sättet, definierar Butler som heterosexuellt. Med begreppet heterosexuell matris avser Butler ungefär det kulturella raster genom vilket kroppar, kön och begär (alltså *sex*, *gender* och *desire*) görs eller blir *begripliga*. Den heterosexuella matrisen gör kön begripligt som två kategorier – "kvinnor" och "män" – och drar en tvingande linje från "sex" till "gender" till "desire". Denna matris kräver att vissa sorters identiteter inte kan existera, dvs. sådana där "gender" inte följer av "sex" och sådana i vilka det sexuella begärets praktiker inte följer av vare sig "sex" eller "gender".

Heterosexualitet som "obligatorisk" och naturliggjord institution är beroende av och ordnar "gender" som en binär relation, en relation som med nödvändighet bara kan bestå av två bestämda delar, där maskulinitet och femininitet särskiljs från varandra och där särskiljandet s.a.s. fullbordas genom det heterosexuella begärets praktiker, säger Butler. För att problematisera detta könsbegrepp kan man alltså inte nöja sig med att bara ifrågasätta de båda "storheterna" i relationen och hur de förhåller sig till varandra på olika sätt. De här kategorierna frammanas inte bara genom skillnad utan också genom att man förutsätter att det sexuella begäret riktas till det "olika", det s.k. motsatta könet. Det blir därför också viktigt att rikta kritik mot framställningar av att sexuella begärsrelationer med nödvändighet består av två i kroppslig mening olika eller motsatta parter.

Annorlunda uttryckt: för att forma ett könsbegrepp som inte vilar på en relation mellan två motsatta parter blir det alltså viktigt att se hur denna relation nödvändiggörs av den heterosexuella matrisen – men inte följer av något logiskt eller naturnödvändigt samband mellan "sex" och "gender" och "desire". Den heterosexuella matrisen gör "gender" begripligt genom att konstruera dessa samband,

genom att forma de respektive könen som enhetliga kategorier som bestäms av sin relation till varandra, ömsesidigt utesluter varandra, och vars begär riktas till varandra. Men den heterosexuella matrisen är inte naturgiven utan – just det – också den är en social konstruktion.

Könsidentitet och sexuell identitet som upprepade handlingar

Butler sätter alltså frågetecken inför "gender" som tillstånd, att någon "är" kvinna eller man. Detta därför att kön som tillstånd förutsätter enhetlighet. Enhetligheten är inte given utan produceras och är tvingande genom ordnande handlingar och strukturer (som grundas på inneslutning/uteslutning). Hon sätter också frågetecken inför "gender" som en binär relation, eller som åtskillnad, mellan kvinnligt och manligt, där dessa poler hela tiden fastställer varandra – och sig själva – som (relativt) enhetliga. Butler förstår istället "gender" som *handlingar*, (performances) men utan att anta ett subjekt som finns före eller bakom handlingen. Det finns således ingen könsidentitet "bakom" uttrycken för den, ingen könsidentitet som vi kan luska fram genom uttrycken. Istället skapas och formas könsidentiteter genom att vi och andra utför och tolkar olika handlingar. Ur Butlers perspektiv skulle man alltså inte säga att någon agerar på ett visst sätt för att hon är kvinna eller för att hon är lesbisk. Innebörden av att vara kvinna eller av att vara lesbisk är något som skapas genom handlingar. Annorlunda uttryckt uppfattas inte kön som orsak till handlingar utan som en följd av handlingar, som tolkningsmässigt bestäms av den heterosexuella matrisen. Den heterosexuella matrisen får därför en tvingande karaktär, den gör vissa handlingar begripliga och andra obegripliga. En kvinna som åtrår en annan kvinna blir obegriplig genom den heterosexuella matrisen och kan bara tolkas som något naturvidrigt, något onormalt.

Men om den heterosexuella matrisen har en så tvingande karaktär – hur kan vi då förstå lesbiskhet/homosexualitet? Är den inget annat än heterosexualiteten kopierad i ett annorlunda könssammanhang? Enligt en vanligt förekommande fördom består homosexuella parrelationer av en "kvinnlig" och en "manlig" part. Både heterosexuella och homosexuella uppfattar ofta butchen i en butch-femme relation som den manliga parten och femmen som den kvinnliga. Är detta uttryck för att de heterosexuella könskategorierna är så grundläggande att det inte går att bryta mot dem? Den heterosexuella matrisen säger ju att en riktig kvinna eller en riktig man är heterosexuell.

Butler menar att heterosexuella sedvänjor, som spänningsskapande spel mellan kvinnligt och manligt, vilka i homosexuella sammanhang tar sig uttryck genom t.ex. butch-femme, drag, cross-dressing, inte kan förstås som uttryck för att det finns en ursprunglig, riktig, könsidentitet och att den är heterosexuell. Tvärtom, säger hon, kan närvaron av sådana sedvänjor i homosexuella subkulturer tolkas just som tecken på att de heterosexuellt definierade könskategorierna är sociala konstruktioner som inte är naturgivna. Eftersom de heterosexualiserade könska-

tegorierna inte grundas på någon naturgiven identitet måste de hela tiden repeteras, iscensättas igen och igen. De är föränderliga och öppna för många variationer. Och dessa variationer säger oss inte att heterosexualitet är det ursprungliga, utan de visar oss att det inte finns något ursprungligt. De s.k. omvända mönstren är ju ett direkt ifrågasättande av naturnödvändiga samband mellan "sex"- "gender"- "desire". Sålunda säger Butler att "gay is to straight not as a copy is to original, but rather, as copy is to copy" ("homosexuell i förhållande till heterosexuell är inte som en kopia i förhållande till det ursprungliga originalet, utan snarare som en kopia i förhållande till en annan kopia"). Det finns inget original, dvs., homosexuella iscensättningar av kön är inte mer en kopia av något än vad heterosexuella iscensättningar av kön är. Kön konstrueras just genom serier av imitationer och repetitioner. Men det är inte imitationer av något ursprungligt original, utan imitationer av imitationer.

Detta könsbegrepp möjliggör kritik av inte bara könskategorierna som naturgivna, det möjliggör också kritik av heterosexualiteten som naturgiven. Förändringspotentialen ligger just i att det inte finns något ursprungligt original som bildar ramen för de möjliga variationerna av vad kön och sexualitet kan vara och innebära. Även om den heterosexuella matrisen bestämmer vilka tolkningar som ger enhetliga förståelser av kön och sexualitet, fungerar den bara så länge vi upprätthåller sambanden mellan "sex", "gender" och "desire". Därför finns det också många möjligheter att luckra upp och förändra det heterosexuella tolkningsrastret, genom att kulturellt manifesteras andra upplevelser och framställningar av kön och sexualitet.

Butler menar att den heterosexuella matrisen framställer "gender" som naturligt, som en följd av "sex", med ett heterosexuellt begär. Men detta kan inte göras en gång för alla – "gender" måste hela tiden genom repetitioner bekräfta sin "naturlighet", och därför finns i varje repetition en möjlighet att "göra fel". Det kulturella kravet att vara och förbli ett givet kön skapar nödvändigtvis "missar", en ström av självmotsägande gestaltningar som utmanar och överskrider detta krav. Att bli ett givet kön är en ständigt pågående process genom en korseld av tillskrivningar och handlingar vilket hela tiden ger utrymme för omgestaltningar.

Att lesbiska/manligt homosexuella identiteter delvis är strukturerade utifrån den dominerande heterosexuella matrisen betyder därför inte att dessa identiteter bestäms av denna matris. Butler säger att liksom "gender" är en imitation för vilken det inte finns något original, så är också den heterosexuella identiteten en imitation av imitationer. Den heterosexuella identiteten konstrueras genom serier av upprepade handlingar. Och i varje upprepning riskerar denna identitet att bli upphävd, just därför att den inte är given. Som ett centralt moment i upprepningarna ingår att framställa heterosexualiteten just som naturlig. Den ska alltså inte bara upprepas utan också lyckas med att iscensätta sig själv som det ursprungliga. Och det är just med det den hela tiden riskerar att misslyckas.

Därför menar Butler också att förändringspotentialen – kön och sexualitet som politiskt omstörtande verksamhet – finns i de självmotsägelser och sprickor som rymts i den heterosexuella matrisen. Förändringspotentialen finns inte i hävdandet av nya identiteter som grund för kritik och politiskt motstånd, utan i de variationer som hela tiden är möjliga.

Diskussion

Konsekvensen av Butlers resonemang blir att kön uppfattat som skillnad mellan kvinnor och män är identifierbart, begripligt och relevant endast inom en heterosexuell matris.

Men till detta resonemang kan man ställa frågan: Är det verkligen bara inom den heterosexuella matrisen som det tudelade könsbegreppet blir giltigt? Har inte kön – förstått som skillnad mellan kvinnor och män – relevans för lesbiska och bögar? Är det inte begripligt i en homosexuell värld? Eller är den heterosexuella matrisen – som kulturellt begriplighetsraster – alltså närvarande?

Uppenbarligen har kön som skillnad mellan kvinnor och män relevans. Rent språkligt till att börja med: lesbiska och bögar är ju beteckningar på två kategorier som historiskt har formats inbördes genom att de innefattar olika kön. Kategorierna lesbiska och bögar motsvarar kategorierna kvinnor och män i den heterosexuella föreställningsvärlden – men de är inte liktydiga med dessa kategorier.

Man kan också fråga sig varför lesbiska och bögar bryter mot den obligatoriska heterosexualiteten – är det inte just för att kön är oerhört relevant? Att man bryter mot det heterosexuella imperativet, som föreskriver begär till det s.k. motsatta könet, kan det verkligen tolkas som att kön (som skillnad) saknar betydelse? Bör det inte snarare tolkas som att kön (som skillnad) har en oerhört stark betydelse? Man kan utgå ifrån att kön här får andra betydelser och upplevs och uttrycks på andra sätt än de som är omedelbart begripliga genom den heterosexuella matrisen. Men på vilka sätt och vilka betydelser? Det är just det som är den intressanta frågan.

För lesbiska och bögar är det lättare, tror jag, att gå med på att de heterosexuella könsidentiteterna inte är de enda möjliga, än att gå med på att hävdandet av lesbisk/manlig homosexuell identitet inte kan vara grund för politisk förändring. I gayrörelsen och sexualitetsforskningen finns det en stark tilltro till den förändrande kraften som ligger i att vi blir synliga som lesbiska och bögar, att "komma ut", dvs. att för sig själv och i sociala sammanhang erkänna sin sexuella identitet och därmed påtala att man tillhör kategorin lesbisk/bögar.

Och detta, skulle jag vilja understryka, är ju något specifikt för lesbiska/manligt homosexuella. Det är mycket få, om ens någon, heterosexuell som talar om att de har "kommit ut" som heterosexuella. Heterosexualiteten uppfattas som självklar. Detta är också något som skiljer den lesbiska/manligt homosexuella identiteten från könsidentiteterna kvinna och man. För det är ju inte heller någon som talar om att de "kommit ut" som kvinna eller man. Det är heller ingen som

behöver komma ut som tjock, handikappad, svart eller vit. Men som lesbisk måste man göra det, inte en gång, utan gång på gång på gång. Inte för att lesbiskhet/homosexualitet i sig behöver vara mindre tydligt än heterosexualitet. Men för att vi lever i ett heterosexistiskt samhälle. Som Douglas Crimp har sagt:

The closet is not a function of homosexuality in our culture, but of compulsory and presumptive heterosexuality. I may be publicly identified as a gay, but in order for that identity to be acknowledged, I have to declare it on each new occasion.⁹

("Garderoben" i vår kultur finns inte där på grund av homosexualiteten utan på grund av obligatorisk och påtvingad heterosexualitet. Jag må vara offentligt igenkänd som homosexuell, men för att den identiteten ska bli erkänd måste jag förkunna den vid alla nya sociala tillfällen.)

Men vad betyder detta ständiga förkunnande? Vad betyder det egentligen att "komma ut", som Butler ställer frågan. Är det verkligen så att man avslöjar en sexuell identitet? Vad eller vem är det i så fall som avslöjas? Butler betonar att det specifika i en lesbisk/manlig homosexuell identitet bara kan klargöras genom uteslutningar. När man specificerar det som innesluts i en identitetskategori, vad som överensstämmer med vad, gör man samtidigt uteslutningar som ifrågasätter enhetsanspråket. För vad – om något – kan lesbiska sägas dela, frågar Butler. Och vem ska avgöra den frågan och i kraft av vad? Hon påpekar också att det är oklart vad man menar att man gör med detta betecknande av sig själv, eftersom betecknandet alltid delvis ligger utanför ens egen kontroll. Även om jag själv vet vad jag menar med begreppet "lesbisk", kan jag inte ha överblick över de möjliga tillskrivningar som "avslöjandet" av identiteten kan leda till. Kategorin "lesbiska" har inte några självskrivna innebörder som alla lesbiska är överens om och som alla heterosexuella är medvetna om och godtar.

Men innebär detta att vi bör lämna identitetskategorierna bakom oss? Jag tror inte det, tvärtom kan vi vinna mycket på att utforska deras innebörder för oss. Om jag t.ex. säger eller visar att jag är lesbisk kommer innebörderna av det att variera beroende på socialt sammanhang och de kommer förmodligen att knytas både till vad som uppfattas som min sexualitet och mitt kön. Det betyder inte samma sak att komma ut i ett vetenskapligt heterosexuellt rum som på en gaybar (där man sällan behöver påtala det). Och båda dessa upplevelser kan vara en del av att vara lesbisk – både något självklart och överflödigt att påtala och något som man ändå måste påtala gång på gång. Och kanske är denna ambivalenta erfarenhet en viktig aspekt av lesbisk identitet i ett heterosexistiskt samhälle.

Att könsidentiteter och sexuella identiteter är socialt konstruerade (t.ex. genom upprepade handlingar och tolkningar av dessa handlingar som Butler menar) innebär inte att dessa kategorier inte finns, inte är verkliga. Därför borde ett centralt forskningsområde vara just frågan om hur de skapas, hur kön och sexualitet uttrycks och tolkas i specifika sammanhang. De upprepade iscensättningar But-

ler talar om utförs ju empiriskt i sociala sammanhang, de är sociala handlingar. Detta betonar hon själv, och det är ju det som är poängen med att tala om kön och sexualitet som socialt konstruerade.

Eftersom den heterosexuella matrisen är en tvingande struktur som framställer kön som skillnad mellan kvinnor och män, verkar det rimligt att kritiskt uppmärksamma just upplevelser och uttryck av kön som skillnad. Men denna tvingande struktur kan inte tas för given. Det är viktigt att uppmärksamma den centrala process som återskapar den heterosexuella matrisen, den process som grundar och avgränsar kategorin heterosexualitet som något naturgivet – nämligen uteslutningen av lesbiska och bögar som könsvarselser.

Det är omöjligt att göra åtskillnad mellan heterosexualitet och homosexualitet utan hänvisningar till kön. Det är också omöjligt att definiera både heterosexualitet och homosexualitet utan att uppmärksamma kön – dessa kategorier definieras oftast i termer av begär till det motsatta respektive samma kön. Vidare förutsätter kategorierna heterosexualitet och homosexualitet varandra, på motsvarande sätt som kvinnor och män. Uteslutningen av homosexualitet är således grundläggande för kategorin heterosexualitet. Därför är de kritiska momenten i de handlingar och strukturer som arbetar för att bekräfta heterosexualiteten som naturgiven, som det normala, inte uteslutningen av homosexualitet, tvärtom är det dess förutsättning. De kritiska momenten verkar istället vara uteslutningen av homosexualitet som en förkönad kategori och därmed uteslutningen av homosexuella som förkönade varselser, t.ex. som kvinnor och män.¹⁰

Om vi förstår homosexualitet som en integrerad del av heteronormativiteten, det som gör heterosexualiteten till det normala, framgår det tydligare varför hävdandet av homosexuell identitet som en likvärdig kategori inte i grunden kan utmana denna ordning. Och det är här den politiska udden i queer-perspektivet blir viktig, eftersom det i grunden ifrågasätter idén att utmana maktförhållanden utifrån identitetskategorier. Men samtidigt kan man fråga sig om inte ett begrepp som vill innefatta alla olika grunder för utmaningar av det normala blir oförmöget att begreppsliggöra och analysera de processer där hierarkier och maktförhållanden skapas, där dessa olikheter finns inflettade? Kan queer-perspektivet analysera makt och förtryck? Att hävda olikhet är inte i sig utmaning av makt och normalitet, det kan också vara stärkande av makten och normaliteten. Pamela Farley skriver i artikeln "Lesbianism and the social function of taboo" om den lesbiska kvinnan att

Her function is to be the unthinkable alternative, the nonchoice of heterosexuality; to validate it by being a mistake; to preserve the system, the ideological construct and its material, institutionalized forms. To be wrong, so the other can be right; to be bad, so the other can be natural: to be Different.¹¹

(Hennes roll är att vara det otänkbara alternativet, heterosexualitetens icke-val; att bekräfta heterosexualiteten genom att vara ett misstag, att bevara systemet, dess ideologiska byggstenar och materialiserade uttryck, dess institutionaliserade for-

mer. Hennes roll är att vara fel, så att den andra kan vara rätt, att vara naturvidrig så att den andra kan vara naturlig: att vara Annorlunda.)

Biddy Martin (1992:104–105) menar att Butlers argumentation understryker hur viktigt det är att synliggöra de variationer som redan finns men som förblivit osynliga, otänkbara eller omöjliga genom tolkningsraster som den heterosexuella matrisen. Detta synliggörande innebär dock inte, om jag förstår Martin rätt, att man helt överger föreställningar om identiteter, utan tvärtom undersöker hur tolkningar av kön och sexualitet formas och uttrycks. I en senare artikel (1994:103) påpekar Martin att queer teori hamnar i en återvändsgränd om man antar att könsidentiteter och sexuella identiteter är antingen så lösa och föränderliga att de är irrelevanta eller så fasta och förtryckande att de måste överges. Men genom att synliggöra variationer kan queer-perspektivet vidga gränserna för vad som är kulturellt begripligt.

Ett könsbegrepp som är sammanflätat med sexualitetsbegrepp möjliggör också, menar jag, undersökningar av hur kön framställs och upplevs, där man inte utgår från de heterosexuella könskategorierna, men ändå uppfattar kön som en central social och kulturell praktik. Den teoretiska utgångspunkten blir detta öppna könsbegrepp, som inte är oberoende av samhällets könsordning och sexualitetsordning, men som får annorlunda innebörder just i brytningarna mellan (som kanske är ett uppbrott från) dessa. Ett könsbegrepp vars innebörder ytterst bestäms av konkreta sociala relationer och sammanhang och som måste undersökas kontextuellt, därför att vi inte är överallt utan alltid *någonstans*. Det innebär att *platsen* blir lika betydelsefull i kunskapssökandet som subjektens självförståelse och handlingar, och framförallt vilka struktureringar och kategoriseringar som formar den konkreta platsen och subjektens eller handlingarnas placering i den. (Platsen, det konkreta sociokulturella sammanhanget, bestämmer inte bara villkoren för en handling utan också tolkningarna av den. T.ex. får "drag" en helt annan betydelse om statsminister Göran Persson skulle uppträda i kvinnokläder vid offentliga framträdanden, än om Christer Lindarw gör det i en drag-show.)

I den konkreta verkligheten kan vi ofta konstatera att identitetsgrundad politik har mobiliserat motstånd och har utmanat maktförhållanden. Ur forsknings-synpunkt kan man också hävda att det väsentliga inte är att sträva efter förstärkning eller upplösning av identiteter. Båda delarna är ständigt nödvändiga för en utsatt grupp. Det fruktbara är därför snarare att se dem som ofrånkomliga och grundläggande i och för det senmoderna samhället, och att det just därför är intressant att utforska deras uppkomst, formering och förändring. Steven Seidman (1993:134) har påpekat att

As disciplining forces, identities are not only self-limiting and productive of hierarchies but are enabling or productive of social collectives, moral bonds and political agency.

(Som tvingande krafter är identiteter inte bara självbegränsande och hierarkiskapande, utan frambringar också sociala kollektiv, moraliska band och politisk handling.)

Och Donna Penn (1994:39) har sagt att

by analyzing the ways in which deviance is mapped, contested, and then remapped in historically specific ways, we can identify the formations that challenge heteronormativity in particular contexts and under specific conditions.

(genom att analysera de sätt på vilka avvikelser kartläggs, befasts och sedan omdefinieras på historiskt specifika sätt, kan vi identifiera vad som utmanar heteronormativiteten i bestämda sammanhang och under specifika förhållanden.)

Detta är inte liktydigt med att förutsätta några givna stabila identitetskategorier. Men det är en uppmaning att undersöka hur vi, t.ex. som lesbiska och bögar, uttryckt, format och formats av dessa kategorier, som inte enbart är kategorier för sexuell identitet, utan också, i likhet med "kvinnor" och "män", är könsbaserade kategorier. En sådan inriktning i kunskapssökandet leder också till att erfarenheter, kunskaper och kunskapsanspråk får konkreta förankringar.

Det är ju inte heller språket som bestämmer vad som är begripligt, utan det sociala sammanhanget. Tolkningar av världen sker ju hela tiden i människors vardagsliv och i olika subkulturella kontexter. Dessa är visserligen inte helt fristående från den dominerande kultursfären och de vetenskapliga och politiska diskurserna, men inte heller helt liktydiga med eller reducerbara till dessa. Vi kan därför inte från början avgöra vad som är begripligt, utan fråga oss just det, och relatera begripligheten till konkreta sociala kontexter och/eller till specifika diskurser. Det är alltid en empirisk fråga vad och vilka det är som innesluts och utesluts i olika kategorier. Förstått på det viset blir identitetskategoriernas föränderliga materialiseringar och innebörder en fråga och inte ett svar, och de möjliga variationerna kan vi inte teoretiskt fastslå innebördena av.

Noter

TACK till Carin Holmberg, Christina Kjellsson, Don Kulick, Arne Nilsson och Annika Persson för kritiska och konstruktiva synpunkter på tidigare versioner av denna artikel.

1. Sexual traffic, intervju med Gayle Rubin av Judith Butler i *differences: A Journal of Feminist Cultural Studies* 6. 2–3 (1994)
2. Efter Michael Foucaults *Sexualitetens historia* har diskursbegreppet blivit mycket vanligt inom sexualitetsforskningen. Diskursbegreppet kan stå för lite olika saker, men en övergripande betydelse är strukturerade sätt att förstå och tala om verkligheten, som möjliggör vissa perspektiv och identiteter och som omöjliggör andra.
3. Uttryck för det finner man t.ex. i specialnumret om queer theory i *differences* nr. 2–3 1994, särskilt i Biddy Martins artikel, och hos Donna Penn 1994, Martha Vicinus 1994. Den viktigaste boken att ha i sin hand när man vill orientera sig inom sexualitetsforskningsområdet

- är *The lesbian and gay studies reader* (1993). Antologin innehåller många av de mest centrala texterna som publicerades före 1992.
4. Med tanke på att en central aspekt av lesbiskhet/homosexualitet är just att *tala om det* (komma ut) är det kanske ingen slump att Butler är professor i retorik. Att jag väljer några av hennes texter här beror inte på att hon är den enda som har haft något intressant att komma med i frågan, men på att hon är en av dem som mest värtaligt har argumenterat för uppluckringen av det heterosexuella könsbegreppet. Delar av den här artikeln bygger på Lindholm 1993 (som är en presentation av Butler) och Lindholm 1994 (där jag delvis använt mig av hennes tankegångar vid analys av ett historiskt material).
 5. Rubins artikel finns i nytgåva med hennes egna kommentarer i *The lesbian and gay studies reader*.
 6. Se not 1.
 7. Denna fråga är aktuell för hela den postmodernistiska diskussionen, där Butler har sin hemvist, och där man är kritisk till övergripande "grand theories".
 8. I sin kritik av *lesbian and gay studies/queer theory* säger Shelia Jeffreys med rätta att feministisk forskning alltid haft som grundidé att kön liksom sexualitet är sociala konstruktioner. Vad Jeffreys inte uppmärksammar är att Butler är ute efter att kritisera just den tidigare formen av social konstruktivism för att den fortsatt att vila på sex/gender distinktionen, där sex alltid sammanfaller med gender, eller där gender är sociala tolkningar av sex.
 9. Crimp 1993 s 305
 10. Det finns också andra anledningar till att sexualitetsforskningen behöver ha en könsmakt-medvetenhet. I en nyare artikel har Butler formulerat det så här: "If gender is said to belong to feminism and sexuality in the hands of lesbian and gay studies is conceived as liberated from gender, then the sexuality that is 'liberated' from feminism will be one which suspends the reference to masculine and feminine, reenforcing the refusal to mark that difference, which is the conventional way in which the masculine has achieved the status of the 'sex' which is one. Such a 'liberation' dovetails with mainstream conservatism and with male dominance in its many and various forms!..." (Butler 1994:20)
 11. Farley 1980 s 270

Referenser

- Butler, Judith: *Gender trouble. Feminism and subversion of identity*, New York 1990
- Imitation and gender insubordination, i Diana Fuss ed *Inside/Out. Lesbian theories, gay theories*, New York 1991
 - Against proper objects, i *differences: A Journal of Feminist Cultural Studies* 6.2-3 1994
- Crimp, Douglas: Right on girlfriend! I *Fear of a queer planet. Queer politics and social theory*, Michael Warner (ed), Minneapolis & London 1993
- Farley, Pamela: Lesbianism and the social function of taboo, i *The future of difference*, Alice Jardine m fl (eds), New York 1980
- Jeffreys, Sheila: The queer disappearance of lesbians. Sexuality in the academy, i *Women's Studies International Forum* vol 17 no 5 1994
- The lesbian and gay studies reader*, Abelow, H, Barale, Michele A. & Halperin, David M. (eds), New York & London 1993
- Lindholm, Margareta: Om "Gender Trouble", i *Tvärtanten* nr 1 1993

- Kan lesbiska vara kvinnor? i *Janus och genus. Om kön och social identitet i familj och samhälle*, Ulla Björnberg m. fl. (red), Stockholm 1994
- Martin, Biddy: Sexual practice and changing lesbian identities, i *Destabilizing theory: Contemporary feminist debates*, Michele Barrett & Anne Phillips (eds), Stanford 1992
- Extraordinary homosexuals and the fear of being ordinary, i *differences: A Journal of Feminist Cultural Studies* 6.2-3 1994
- Penn, Donna: Queer: Theorizing politics in history, i *Radical History Review* 60 1994
- Seidman, Steven: Identity and politics in a 'postmodern' gay culture: Some historical and conceptual notes, i *Fear of a queer planet. Queer politics and social theory*, Michael Warner (ed), Minneapolis & London 1993
- Vicinus, Martha: Lesbian history: All theory and no facts or all facts and no theory?, i *Radical History Review* 60 1994

Margareta Lindholm, född 1960, fil dr, disputerade 1991 i sociologi med avhandlingen *Talet om det kvinnliga. Studier av feministiskt tänkande i Sverige under 1930-talet*. Hon har skrivit och undervisat om feministisk teori, kunskapssociologi och lesbisk forskning samt var med och arrangerade konferensen "Forskning om lesbiskhet och homosexualitet" som ägde rum hösten 1995 i Göteborg.

What is the relationship between sexuality and gender?

This article focuses on Judith Butler's acclaimed book *Gender trouble*, and her later essay "Imitation and gender insubordination". It explains what Butler means when she argues that "sex" is best understood as an effect of culturally generated notions of gender. The article also discusses Butler's argument that the categories "woman" and "man" are generated by and made understandable within a heterosexual matrix – a matrix that presents itself as foundational and immutable, but one that is, in reality, only composed of a series of ever-failing attempts to live up to its own idealized images of itself. The final part of the article is a discussion of how queer theory needs to develop a concept of sex that takes account of sexual difference, and that emerges from an understanding of the concrete realities experienced by lesbians and gay males.